

Leka för livet

FATABUREN 1992

Leka för livet

NORDISKA
MUSEET

Leka för livet

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1992

FATABUREN 1992

ISBN 91 7108 316 2

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Hans Medelius.

Bildredaktör Agneta Johansson.

Teknisk redaktör Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.

Omslag: Drottning Blanka av Namur. Målning av Albert Edelfelt 1877. Foto Hannu Aaltonen. Ateneum, Helsingfors.

Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1991

BARNES EGEN FOLKLORE

Ulf Palménfelt

*Ulf Palménfelt,
fil. kand. Umeå.*

Under sin skoltid kan ett barn som växer upp i Sverige räkna med att möta en mängd folklöre som bara finns bland barn. Redan i förskolan och i lågstadiets första klass florerar bellmanhistorier och norgevitsar, absurda skämtgåtor, räkneramsor, fuck you-lekar (en dialog kring gåtliknande frågor och obegripliga gester som slutar med att initiativtagaren sträcker höger långfinger rakt upp i luften), ramsor med avsikt att generera dem de riktar sig till, klapp- och hopprensramsor samt parodier på populära schlager-texter.

Somt av denna folklöre glöms när barnen blir äldre, annat följer med upp i mellanstadiet och kompletteras där av spökhistorier och kedjebrev.

De ofta makabra namnramsor som i denna artikel kallas "alla barnen"-rim blev under vårterminen 1991 oerhört populära först bland gymnasie- och högstadieungdomar, men började efter halva terminen vandra nedåt i åldrarna.

I denna artikel skall jag beskriva tre av dessa genrer som jag själv gjort någorlunda omfattande fältinsamlingar av, nämligen bellmanhistorier, spökhistorier och "alla barnen"-rim. Genom att behandla dem i denna ordning blir det möjligt att följa hur barn under olika stadier av sin utveckling använder sig av olika former av folklöre. För var och en av de tre genrerna skall jag leta efter förebilder i äldre muntlig tradition.

BELLMANHISTORIER

Förebilden för bellmanfiguren i barnens historier är skalden och vissångaren Carl Mikael Bellman (1740–1795), men flera teman i bellmanhistorierna har hämtats från flertusenåriga folksagor.

Teckning av Gunna Grähs.

Motivet med den förspilda gissningen i följande historia återfinns med nummer J 2073 i Stith Thompsons katalog över internationella sagomotiv (Thompson 1955) och det ingår i sagotypen AT 750A¹:

Det var en tysk, en fransk och Bellman som hade hamnat på en öde ö. En dag kom det en förtrollad fe dit och sa att de skulle få var sin önskan uppfylld. Först önskade tysken att han skulle få komma hem och – vips! – så var han hemma. Sen önskade fransken att han skulle få komma hem och – vips! – så var han hemma. Men då tyckte Bellman att det blev så ensamt så han önskade att de andra två skulle komma tillbaka och – vips! – så gjorde de det.

Andra bellmanhistorier hämtar motiv från skämtsagor (t.ex. AT 1176 "Catching a Man's Broken Wind", AT 1698A* "To Strike Finger") och lögsagor (AT 1960 "The Great Object").

¹ AT + siffra syftar på nummer i Aarne-Thompsons sagokatalog "The Types of the Folktale".

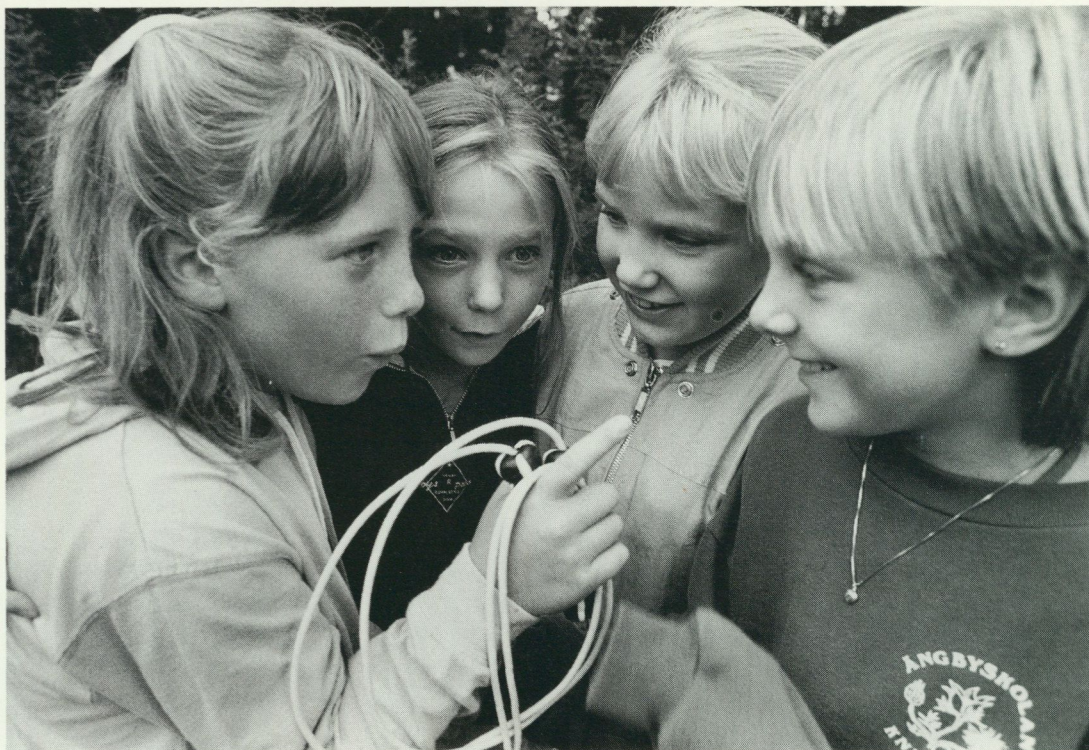

Foto Birgit Brånvall 1991.

Vi vet inte när man började berätta bellmanhistorier i Sverige, men det första tryckta belägget återfinns i en anekdotsamling från 1838. Redan 1808, bara 13 år efter Bellmans död, återberättar emellertid bibliotekarien C. G. Gjörwell en enkel bellmananekdot i ett brev (Engman 1987, s. 20). Det finns anledning att anta att sådana anekdoter berättades redan under Bellmans livstid.

Det genomgående temat i 1800-talets bellmanhistorier är att Bellman genom kvicktänkheter, vulgaritet och verbal förmåga får sista ordet gentemot kungen och hovfolket och får dessa att framstå som löjliga. Bellman är en anarkist som med humorn som vapen genomför sin revolt mot överheten.

Bellmanhistorierna hade en andra blomstringstid under det oskarianska 1890-talet, då många svenskar flyttade in till städerna och vinnlade sig om att anamma de borgerliga värderingar som bland annat innebar sträng moral, prydheter och förnekande

av kroppen och dess behov. De som blev kvar på landet kunde använda bellmanfiguren för att driva med de vänner, släktingar och grannar som hade lämnat det gamla livet både geografiskt och socialt.

Under 1900-talet blev bellmanhistorierna barntradition. Det skedde under mellankrigstiden i Stockholm, Göteborg och Malmö och under efterkrigstiden i resten av landet.

Barnens bellmantradition består nästan uteslutande av vitsar med en slutpoäng. Ibland har de en jämförelsevis komplicerad uppbyggnad, som i följande historia, där en serie (tre stycken, naturligtvis!) repliker upprepas och får olika innebörd beroende av sammanhanget. Replikerna skall dessutom sjungas:

*Bellman var sjöman och hade en papegoja. En gång blåste det så hårt att Bellman knappt klarade att styra. När han stod och styrde sjöng han:
(Berättaren sjunger:) – Det går i femti knop. Det går i femti knop!*

Teckning av Gunna Grähs.

*Men i den hårda stormen gick båten ändå på grund. Då sjöng Bellman:
(Berättaren sjunger:) – Det blev en väldig smäll! Det blev en väldig smäll!*

*Båten gick sönder och det började läcka in vatten. Då sjöng Bellman:
(Berättaren sjunger:) – Sätt en propp i hålet! Sätt en propp i hålet!*

De lyckades täta hålet och kom lyckligt iland. Bellman och papegojan gick till en kyrka för att tacka Gud för att de hade klarat sej. I predikstolen stod prästen och rabblade sin predikan med en faslig fart, för det var fotboll på teve som han ville hem och titta på. Då sjöng papegojan:

(Berättaren sjunger:) – Det går i femti knop! Det går i femti knop!

Då blev prästen så arg att han kastade psalmboken i huvet på papegojan. Då sjöng papegojan:

(Berättaren sjunger:) – Det blev en väldig smäll! Det blev en väldig smäll!

En tant som satt bredvid skrattade så hon kissade på sej. Då sjöng papegojan:

(Berättaren sjunger:) – Sätt en propp i hålet! Sätt en propp i hålet!

Bellman figurerar dessutom i några spökhistorier med komisk upplösning och i ett par gåtor.

BELLMAN OCH DE VUXNA

I barnens bellmanhistorier tvingas Bellman ständigt visa vad han går för. I en typ av historier bryter han mot någon av vuxenvärldens normer, oftast genom att svära eller genom att uträtta sina naturbehov på fel plats eller vid fel tidpunkt. Bellman tillrättavisas av en representant för vuxenvärlden, men lyckas vända situationen till sin fördel genom en kvick replik som ofta innebär en ordlek. Mönstret är vanligt i till exempel Kal å Ada-historierna. Följande är några vanliga exempel på den typen:

Bellman skulle uppför en backe med en tung skottkärra. När han var nästan uppe vätte kärran. Bellman blev så arg så att han svor. Just då kom en präst förbi och sa:

– Om Bellman svär så förskräckligt kommer Bellman aldrig till himlen.

Då svarade Bellman:

– Jag ska inte till himlen, jag ska bara uppför backen.

En gång satt Bellman på en brygga och åt på en macka. Då kom en polis och sa:

– *Det är förbjudet att äta på bryggan.*

Då sa Bellman:

– *Jag äter inte på bryggan, jag äter på mackan!*

En gång stod Bellman och pinkade mot ett plank. Då kom en polis och sa:

– *Det där är mot lagen.*

– *Nej, sa Bellman, det är mot planket!*

Dessa historier utspelas i vardagliga, för barnen välkända miljöer: i ett hyreshus, på bussen, i parken, på landsvägen eller på kollo. Och de handlar om ett för barnen vardagligt och välkänt fenomen, nämligen att de vuxna medelst tillrättavisningar vill få barnen att handla i enlighet med de vuxnas normsystem. I det här fallet gäller det svordomar och kroppens uttömningar, vilka i vuxenvärlden räknas som orena produkter från varsin ända av kroppen. De aktuella normerna är, enkelt uttryckt: barn skall inte svära och kroppens uttömningar sköter man bakom en stängd toalettdörr.

I barnens historier är Bellman den sorglöse anarkisten som hämningslöst bryter mot dessa två normer. När han tillrättavisas av en av vuxenvärldens representanter svarar han med en kvicktänkt och dräpande ordlek. Det är säkert ingen slump att barnens representant i historierna besegrar den vuxne med den verbala förmågan som vapen. Ett barn i sju-åttaårsåldern har säkerligen rika erfarenheter av att ha fått känna sig tillplattad av vuxna som utnyttjat sin verbala överlägsenhet. I sin beundran av och identifikation med bellmanfigurens ordekvilibristik kan barnet få upprättelse.

BELLMAN OCH DE ANDRA

I en annan typ av historier tävlar Bellman mot två andra figurer. De har beteckningar som liknar nationalitetsnamn, men adjektiven "fransk", "norsk", "rysk" används substantiviskt ("en fransk" osv.) analogt med de korrekta "en dansk", "en svensk" och "en tysk". Detta kan vara en följd av att berättarna ännu inte till fullo bemästrar språket. Men det kan också vara fråga om en medveten markering av att Bellmans medtävlare skall uppfattas som stiliserade figurer snarare än som representanter för någon viss nation.

Tonen i dessa berättelser är sådan att man kommer att tänka på skoltävlingar i idrott, där det inte spelar så stor roll om medtävlarna kommer från en annan skola, en annan stad eller ett annat land. Bellmans två medtävlare är rätt och slätt anonyma tävlingsdeltagare med den berättartekniskt predestinerade rollen att förlora.

När berättaren ibland talar om "en Bellman" har Bellman själv avindividualiserats till att bli "figuren som skall vinna tävlingen". Följande exempel är en modern variant av den gamla lögsagan AT 1960 "The Great Object":

En norsk, en tysk och Bellman grälade om vem som hade den högsta flaggstången.

– Min flaggstång är så hög att om man kastar en blomma från toppen så hinner den vissna innan den kommer ner, sa norrmannen.

– Min flaggstång är så hög att om man kastar ett äpple från toppen så hinner det ruttna innan det kommer ner, sa tysken.

– Det var väl ingenting, sa Bellman. Min flaggstång är så hög att om man kastar en nyfödd baby från toppen så är han en gammal gubbe innan han kommer ner!

Samma uppbyggnad men motsatt resultat har de norgehistorier där en norrmän möter två medtävlare och förlorar på grund av sin klumpighet eller bristande intelligens.

Denna typ av historier utspelas i miljöer som för många barn måste framstå som exotiska eller rent fiktiva: en svinstia, ett hotell, på kungliga toaletten, på Atlanten, på en öde ö, i en spöktunnel eller i en spökgrotta. Temat i många av dessa historier är en enkel tävling, där det gäller att vara eller äga något som är högst, störst, längst eller snabbast. Man kan lägga märke till att ämnet för jämförelsen i en del av historierna, liksom i barns verkliga verbala strider, är egenskaper hos deltagarnas fäder. I andra berättelser av denna typ jämför man förmågan till självkontroll. Historien placerar deltagarna i situationer där det gäller att uthärda fysisk ansträngning, smärta eller äcklig lukt, att behärska sin rädsla, hemlängtan, mörkrädsla eller höjdskräck, ja till och med att fungera rationellt i direkt livsfara.

I dessa extrema situationer visar det sig att Bellman inte är någon Superman. Han smiter undan utmaningen, han väljer det fegaste alternativet, han skiter på sig, han får ont och skriker av smärta. Med andra ord reagerar Bellman fullständigt normalt

mänskligt. Han misslyckas ofta med att bibehålla sin självkontroll, *men* räddar efteråt situationen med en fyndig kommentar.

Bellman är den okultiverade människan som konfronteras med den svenska vuxenvärldens kultur. Hans värld är fylld av prestationskrav. Det vuxna samhällets ofta uniformerade representanter, hans egna kamrater, ja till och med han själv kräver oavslåeligt att han skall kontrollera sin kropp. Liksom barnen i förskolan och på lågstadiet måste Bellman behärska sin ilska så att han inte svär, behärska sin rädsla så att han klarar av alla krav som ställs på honom och han får inte misslyckas med att sköta sina toalettbesök. *Men Bellman misslyckas hela tiden!* Och han skäms inte för det! Tvärtom lyckas han att med sin verbala förmåga, som säkert många av barnen avundas honom, vända nederlaget till sin egen fördel.

SPÖKHISTORIER

Det är vanligt att barnen börjar berätta spökhistorier i tredje klass, men det är i mellanstadiets två lägsta klasser som de når sin kulmen. Spökhistorierna frodas vid sådana tillfällen då barn skall sova tillsammans: övernattning på fritidshemmet, skolresa, sommarkoloni, rid- eller konfirmationsläger.

Många av dagens spökhistorier har förebilder i en äldre berättartradition. Framför allt är det naturligtvis motiv ur folksägnerna om gengångare som har kunnat leva kvar i spökhistoriens form. Liksom i de gamla folksägnerna förekommer det i spökhistorierna att de döda övervakar de efterlevandes handlingar och ingriper i deras liv. Gengångarna är vanligast på och invid kyrkogården men kan dyka upp även på andra platser. Den modiga pigan som i en skämtsam folksägen visade baken för spökena på kyrkogården har sina moderna motsvarigheter i den modiga lillasystern och den raljante Bellman.

Liksom i folksägnerna använder figurerna i spökhistorierna kristna attribut och symboler som magiska skyddsmedel. Den gamla folktron på ett förutbestämt, oundvikligt öde motsvaras i spökhistorierna av ett lika starkt öde som framför allt styr viljelösa vuxna, vilka likt marionetter låter sig ledas mot den slutliga katastrofen.

Också äldre tiders sagotradition har avsatt spår i barnens spökhistorier. Den historia som brukar kallas "Engelska dockan"

innehåller motiv från sagan "Jätten utan hjärta" (AT 302) som är känd från 500-talet före Kristus och "Fasters lever" är en modern variant av en annan gammal historia, "Guldbenet" (AT 366). Folksagens mest kända stilmedel, tretalsupprepningen, utnyttjas flitigt i spökhistorierna för att stegra spänningen.

Liksom i fråga om bellmanhistorierna går det att bland spökhistorierna särskilja två huvudgrupper. Det finns både historier som tar skräcken på allvar och andra som raljerar med skräcken.

VERKLIG SKRÄCK

Den första typen byggs gärna berättartekniskt upp enligt följande modell: Huvudpersonen (eller ibland bara åhörarna) informeras om en norm, till exempel: gå inte på kyrkogården, bygg inte hus på gravfält, skända inte de döda, svik aldrig ett löfte, plåga inte djur. Någon av figurerna i historien bryter mot den normen. Det övernaturliga hämnas.

Straffet är nästan utan undantag döden och behöver inte drabba den som brutit mot normen. Det är till exempel vanligt att en vuxen, ofta en förälder, bryter en norm och därmed blir orsak till att ett barn dör. Omvänt förekommer det också att ett barns normbrott förorsakar en förälders död. "Engelska dockan" hör till den typen:

En pappa som var på tjänsteresa i England, ville köpa med sig en present hem till sina tre döttrar. I ett skyltfönster såg han en vacker docka. Han gick in i dockaffären och köpte den. När expediten hörde att pappan inte var engelsman, sa hon:

– Den här dockan får absolut inte föras ut ur landet, för då händer en katastrof!

Men det brydde sig pappan inte om.

När han kom hem, gav han sin yngsta dotter dockan. Hon satte den på bordet bredvid sin säng och var mycket glad åt den fina dockan. Nästa morgon låg flickan död i sängen med strypmärken på halsen och den engelska dockan hade vuxit en bit.

Pappan gav nu dockan åt sin näst äldsta dotter. Hon blev också väldigt glad åt den fina dockan och satte den på bordet bredvid sin säng för att kunna ligga och titta på den medan hon somnade. Nästa morgon låg hon också död i sin säng med strypmärken på halsen. Den engelska dockan hade vuxit ytterligare en bit.

Nu gav pappan dockan åt sin äldsta dotter. Hon blev också väldigt glad

över den fina dockan och satte den på bordet bredvid sin säng för att kunna ligga och titta på den medan hon somnade. Nästa morgon låg hon också död i sängen med strypmärken på halsen. Den engelska dockan hade vuxit så att den var stor som en riktig människa.

Nu förstod pappan att det var den engelska dockan som hade dödat hans döttrar. Då blev han så arg att han tog en kniv och sprättade upp magen på dockan. Då hoppade det ut en ko ur dockan. Pappan sprättade upp magen på kon och då skuttade det fram en katt. Pappan sprättade upp magen på katten. Då flaxade det ut en duva. Pappan högg huvet av duvan. Då ramlade det ut en pärla. Den pärlan kastade pappan på den engelska dockan som blev till en liten dammhög.

Dessa berättelser kan utspelas i miljöer som finns i verkligheten och som uppfattas som skrämmande av många barn: på vinden, i källaren, i ett främmande hus eller på kyrkogården. Men handlingen kan också äga rum i det egna hemmet. Då kommer ondskan utifrån in i den trygga, välbekanta miljön i form av en farlig främling, eller – ännu värre – maskerad till något ofarligt som en leksak eller den egna fadern. Barnet i spökhistorien sviks av en vuxen, som oftast är fadern, som inte förstår att hotet mot barnets liv är verkligt. Eller också orsakar barnet den ena förälderns, oftast moderns, död genom att vara feg eller egoistisk.

Alla barn har någon gång känt sig svikna av vuxna, inte minst av de egna föräldrarna. Alla har också haft skuld känslor för att man gjort något som sårat (bokstavligen eller bildligt) föräldrarna. Dessa spökhistorier beskriver alltså en verklighet som såväl berättare som åhörare har erfarenhet av. Därmed kan de fungera som ett medel att bearbeta sådana erfarenheter. Å ena sidan kanaliseras berättelserna de känslor som sådana svek väcker. Å andra sidan kan de fungera terapeutiskt genom att ge proportioner åt den egna besvikelsen: fullt så grym som pappan i spökhistorien är i alla fall inte min pappa!

LEK MED RÄDSLAN

Den andra huvudtypen bland spökhistorierna är sådana som leker med rädslan. I dem placeras ett barn i en miljö som är överlastad med typiska skräckattribut: natt, fullmåne, storm, kyrkogård. En förtätad stämning byggs upp, gärna med en medveten röstbehandling som instrument. Stämningen får sin utlösning antingen genom att berättaren oväntat skriker till, så att

åhörarna hoppar högt eller genom tillägg av en komisk poäng som bryter stilen och får publiken att brista ut i lättat skratt. Ett typiskt exempel är följande klassiker:

Det var en mörk, mörk natt och jag gick på en mörk, mörk väg genom en mörk, mörk skog. Så kom jag fram till en mörk, mörk mur med en mörk, mörk port. Jag gick in genom porten och kom till en mörk, mörk gång genom en mörk, mörk trädgård.

Längst bort låg ett mörkt, mörkt hus med en mörk, mörk dörr. Jag gick in i huset och kom till en mörk, mörk trappa. Ovanför trappan var en mörk, mörk korridor och i ändan på korridoren var en mörk, mörk dörr. Bakom dörren fanns ett mörkt, mörkt rum och därinne stod ett mörkt, mörkt bord. På bordet låg en lång kniv och en bloddroppe.

Längst inne i rummet fanns en mörk, mörk garderob och det hördes ett hemskt sörplande från garderoben. Det lät som om någon satt därinne och drack blod. Jag öppnade den mörka, mörka dörren till garderoben.

Därinne satt... morfar och åt blodapelsin!

Teckning av Christina Alvner.

Genom att berätta och lyssna till denna sorts berättelser övar barnen sig själva och varandra att hantera rädslan. Man *blir* verkligen rädd när man lyssnar till historierna, men man överlever, man tar sig igenom skräckupplevelsen. Och man gör det tillsammans med kamraterna. Berättandet av dessa spökhistorier har karaktären av en ritual genom vilken individen kan utforska sin egen rädsla under kollektivets skydd. Den gemensamma erfarenheten av att ha gått igenom något hemskt tillsammans stärker samhörigheten och individens tilltro till gruppen. Det är säkert ingen slump att dessa spökhistorier ofta berättas inom ramen för hemliga klubbar som inte har någon annan verksamhet än att just berätta spökhistorier.

Det är säkert en nyckel till förståelsen av alla spökhistorier att se till när och hur de berättas. En spökhistoria berättas sällan för bara en åhörare, utan oftare i grupper på upp till sju deltagare. Finns det flera intresserade bildas istället flera små grupper. Intimiteten är viktig, men kan också uppnås av att man ligger i sovsäcken och berättar rakt ut i mörkret. Spökhistorierna infinner sig naturligt i situationer när barnen är utlämnade åt varandra eller åt andra vuxna än de egna föräldrarna, till exempel på konfirmationslägret, kolonin eller i tältet, när prästen, läraren eller vakthavande föräldern tror att alla barnen sover. Tidpunkten är förstås när mörkrädslan kommer smygande. Det förekommer att någon försöker berätta spökhistorier i det kalla lysrörsskenet i klassrummet, men sådana företag brukar för det mesta väcka löje och protester.

I spökhistorierna behandlar barnen sina upplevelser av vuxenvärldens, särskilt föräldrarnas, svek och tränar sig på att hantera sin rädsla.

ALLA BARNEN-RIM

Våren 1991 dök de upp på skolgårdarna, de grymma barnrimmen med den stereotypa formen. De börjar alltid med de två orden "alla barnen" och första satsen slutar med ordet "utom" plus ett förnamn. Sedan kommer en bisats, där sista ordet rimmar på förnamnet. Till exempel:

Alla barnen kom hem från flygresan utom Ellen, hon fastnade i propellern.

De grymma barnrimmen har sina kulturella rötter i två olika traditioner: formellt är de en fortsättning på retsamma namnrim och innehållsmässigt hör de till kategorin sjuk humor. (Svenska massmedia har symptomatiskt nog döpt "alla barnen"-rimmen till "sjukisar".)

I Johan Nordlanders klassiska samling "Svenska barnvisor och barnrim" som kom ut 1886 kan man hitta bland många andra följande exempel på namnrim (dialektformer och gammalstavning har ändrats till nutida riksspråk):

Anders drog till fanders
med en tunna spik,
kom igen med käften full av skit.

Nisse kopisse
körde kalven i bås,
när kalven får skita
får Nisse smörgås.

Greta den feta
satt på gärdsgårn och meta
och inte visste vad hon skulle äta.

Jan tran for till kvarn
med sex tunnor skit.
Men innan han kom dit,
så åt han upp var bit.

Olle polle pappas dräng,
sket och pissa i mammas säng.

Och i Bengt af Klintbergs samling av gatrim "Hallå där – köp blåbär" som publicerades 94 år senare återfinns till exempel dessa namnrim:

Anna Panna stekte fläsk
Nittonhundratrettisex.
Fläsket brändes,
Anna skämdes.
Nittonhundratrettisju
sprack hon mitt itu.

Foto Birgit Brånvall 1991.

Britta, villevitta, gröntitta, fjolfitta,
kom igen slipper Britta.

Håkan kråkan kraxmaskin
går på smör och margarin.

Sture Nordin
satt på ett skrin,
sket stearin,
torka sej i ändan
med Falu-Kurirn.

Alla som har oturen att bära ett namn som passar in i dylika rim vet vilken funktion de har: syftet är att retas. Eftersom tråkningen är verbal finns det dock en möjlighet för den utpekade att svara med samma mynt. Elegantast är naturligtvis att hitta ett nedsättande rim på sin motståndares för- eller efternamn, men i en del av dessa ramsor är det inte helt nödvändigt.

De skolbarn som idag hittar på "alla barnen"-rim var inte födda, när deras föräldrar på 1950- och 1960-talen frossade i sjuk humor. Det var i skuggan av järnridån, koreakriget och antiatom-bombsrörelsen som den sjuka humorn frodades bland svenska

tonåringar. Språkrör var tidningarna "Svenska Mad", "Hjälp" och då och då "Blandaren". De "sjuka" vitsarna handlade om död, stympning och sjukdom och offren var ofta barn. Ett par typiska exempel är dessa:

Lille Pelle, sex år, visar upp en döds-kalle för sin mamma och säger:

– Titta vad jag hittade in i huvet på lillebror!

– Får Olle komma ut och spela fotboll med oss?

– Men det vet ni väl att Olle är neurosedynskadad. Han har ju inga armar eller ben.

– Vi tänkte ha honom till boll.

Under 1960-talet uppstod en särskild genre av aggressiva vitsar som hade formen av en kort dialog mellan ett barn och en vuxen. Inledningsorden var alltid "mamma, mamma" eller "pappa, pappa" och den vuxnes svar började alltid med orden "tyst unge och..." De kunde låta så här:

– Mamma, mamma, varför är pappa så röd i ansiktet?

– Tyst unge och stäng ugnsluckan.

– Mamma, mamma, farmor har en värta på hakan.

– Tyst unge och ät runt omkring.

– Mamma, mamma, varför går jag bara runt, runt?

– Tyst unge, annars spikar jag fast andra foten också.

På 1970-talet gav de tevesända hungerkatastroferna i Afrika upphov till en våg av Biafra-vitsar bland svenska skolbarn. Det obehag och den vanmakt barnen kände inför de skakande bilderna på utmärslade människor kanaliserades genom att de konstruerade en folklöre-figur, "biafranen", som var orimligt liten och lätt.

– Vad är skillnaden mellan en biafran och en pingpongboll?

– Fem gram.

– Vad står det i hissarna i Biafra?

– Högst tio personer eller 50 kilo.

– Hur får man in tjugofem biafraner i en Folkvagn?

– Man kastar in en bröds-mula.

Teckning Christina Alwner.

Den senaste typen av sjuka barnvitsar jag har hört har den här formen:

- *Vad är det som är litet och blått och sitter i ett hörn på golvet?*
- *Lille Olle, fyra år, som har lekt med en plastpåse.*

- *Vad är det som är litet och grönt och sitter i ett hörn på golvet?*
- *Lille Olle, tre månader senare.*

- *Vad är det som är litet och sitter i ett hörn på golvet och blir mindre och mindre?*
- *Lille Olle, fyra år, som leker med en osthovel.*

Vid en första anblick kan den värld vi möter i "alla barnen"-rimmen tyckas orimligt grym. Exempler ovan visar dock att barn under efterkrigstiden redan flera gånger har reagerat på världssituationen med svart humor. Om vi granskar vad det är som drabbar offren i "alla barnen"-rimmen, så dominerar faktiskt verkliga, vardagliga faror: biltrafik, flygplan, tåg, tunnelbana, drunkning, eldsvåda, blixtnedslag, stup och sjukdomar. Av dessa orsaker dör ju verkligen alltför många både barn och vuxna varje år. Några exempel:

*Alla barnen kom över motorvägen utom Peter, det fattades honom en meter.
Alla barnen lekte vid motorvägen utom Rolf, han blev träffad av en Golf.
Alla barnen klarade sej i trafiken utom Asta, hon blev mosad av en Mazda.*

Alla barnen stod upp till näsan i vattnet utom Sandra, hon var kortare än de andra.

Alla barnen simmade över sjön utom Lena, hon fick kramp i bena.

Alla barnen klarade HIV-testen utom Tora, henns mamma hade varit hora.

Alla pojkarna står och kissar utom Peter, han har kateter.

Den situation som målas upp i "alla barnen"-rimmen är grymt realistisk. Precis detta är det ju som händer vid en olyckshändelse i verkligheten: "alla barnen" klarar sig, utom ett enda, det namngivna offret. Rimmen ser alltså olyckan ur de överlevandes synvinkel och de känslor de uttrycker är säkert också sådana som barn kan ha när en kamrat har dött. Där finns både en egoistisk skadeglädje över att det inte drabbade mig och en äkta sorg.

Andra "faror" verkar mera osannolika och har säkert konstruerats bara för att få ett bra rim och en slagkraftig poäng. Det är antagligen rätt sällan skandinaviska barn faller i vargropar, blir uppätta av hajar och förlorar i rysk roulette:

Alla barnen kom hem från simturen utom Maj, hon blev uppäten av en haj.

Det är inte förvånande att så många av rimmen handlar om hur "alla barnen" begår våldshandlingar mot någon kamrat. Dels förekommer ju faktiskt våld barn emellan och dels är det vanligt att folklöre används för att kanalisera undertryckta känslor. Den som använder sådana rim kan antingen identifiera sig med gruppen som attackerar en ensam kamrat och därmed uttrycka en latent aggression eller med det ensamma offret och på så vis formulera sin rädsla för att utsättas för kamraternas våld. Exempel:

Alla barnen dansade runt trädet utom Bengt, det var honom de hade hängt.

Alla barnen lekte rånmord utom Kristoffer, han var offer.

Alla barnen hoppade studsmatta utom Tage, det var hans mage.

De rim som behandlar sexualitet visar att de hör hemma i en åldersgrupp som funderar över vad som är normalt respektive onormalt sexuellt beteende. I dessa rim sysslar "alla barnen"

med onani och heterosexuellt umgänge medan den utpekade avvikaren begår incest, sodomi och våldtäkt samt är homosexuell eller impotent. Exempel:

Alla pojkarna lekte med sina snoppar utom Lars, han lekte med sin fars.

Alla barnen knullade med varann utom Petter, han gjorde det med getter.

Alla pojkarna knullade med flickor utom Kjell, han var homosexuell.

"Alla barnen"-rimmen är ett konstfärdigt uttryck för hur många barn idag uppfattar sin omvärld. Det är en värld där många livshotande faror, våld och perversioner ständigt hotar. Ändå överlever nästan "alla barnen" och växer upp till att bli friska normala medborgare. Men det finns en grym slump som urskillningslöst väljer vilka som ska dö. "Alla barnen"-rimmen formulerar de överlevandes känslor: lättnad över att vara bland de överlevande och skuld över att man känner lättnad.

SLUTSATSER

Barn skapar sin egen folklöre, ofta genom att omarbета motiv och teman ur äldre svensk berättartradition. Barnens egen folklöre beskriver världen så som barnen ser den: fylld av övervakande vuxna som ivrigt tillrättavisar barn men sviker dem när det verkligen gäller, fylld av abstrakta krav som det gäller att motsvara, fylld av konkurrenser som det gäller att hävda sig emot, fylld av livshotande faror som dock lyckligtvis alla barnen utom ett överlever. Andra exempel än de jag valt hade kunnat komplettera och nyansera bilden. Med hjälp av sin egen folklöre bearbetar barn de problem som de ställs inför under olika faser av uppväxten.